

Pedagogové, informatici a implicitní deskriptory normality

Jana Marie Havigerová^a, Jiří Haviger^b

^a Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové,

^b Katedra informatiky a kvantitativních metod, Fakulta informatiky a managementu, Univerzita Hradec Králové

Abstrakt: Studie popisuje dílčí výsledky výzkumného projektu *Implicitní teorie normality u pomáhajících profesí* (GA406/07/1397). Je zaměřen na specifickou skupinu pomáhajících profesí, totiž skupinu studentů a pracovníků pedagogických oborů, a porovnáván je s kontrolní skupinou studentů a pracovníků v oboru informačních technologií. Jsou uvedeny poznatky o implicitních konceptech normality získané na základě analýz metody repertoárových mřížek, volné výpovědi a fokusních skupin, a to jak z pohledu obsahu, tak z pohledu struktury. Identifikovány byly čtyři typy implicitního pojetí normality, které byly označeny jako typ neporušený, typ zakotvený, typ nevybočující a typ na budoucnost orientovaný. První dva jsou specifické pro muže a IT pracovníky, druhé dva pro ženy a pedagogické pracovníky. Specifikum v pojetí normality u skupiny studentů a pracovníků pedagogických oborů je důraz na vzdělání (normální člověk má alespoň maturitu a vzdělává se po celý život).

Klíčová slova: normalita, implicitní teorie, pedagog, volný popis, REP test, fokusní skupiny

1 Úvod

V tomto oddíle chceme odpovědět na čtyři otázky. Proč jsou zkoumáni učitelé? Každý člen naší společnosti má ve své osobní historii etapu, v níž se vyskytoval či dosud vyskytuje v přímém kontaktu s profesionálním učitelem či učitelkou. Profesionální edukační působení je již několik století nedílnou součástí života naší společnosti. Procesu vzdělávání i aktérům tohoto procesu je, také s ohledem na celospolečenský význam profese, věnována značná pozornost. Donedávna tomuto poznávání vévodilo studium výchovně-vzdělávací činnosti, řízených a záměrných procesů učení, zákonitostí výchovy, cílů, obsahů, podmínek, metod a prostředků atd. V současnosti však můžeme sledovat zřetelný obrat směrem ke zkoumání a rozvoji vlastních aktérů vzdělávacího procesu, do popředí se dostávají témata spojená se snahou o poznání vlastní osobnosti učitele a kultivace tohoto hlavního nástroje působení (např. Stuchlíková, 2005).

Také my jsme chtěli přispět k poznání toho, co mají „v hlavách“ ti, s nimiž měl co dočinění každý jeden z nás.

Proč jsou učitelé porovnáváni s informatiky? Je všeobecně známo (viz např. Furnham, 2008), že každá profese klade na své protagonisty určité nároky, předpokládá určitou množinu dovedností, je kompatibilní s určitým souborem osobnostních vlastností a po jistém čase též zanechává určité typické stopy, takzvané profesní deformace. Náš výzkumný projekt je zaměřen na pracovníky pomáhajících profesí (zařazeny jsou profese psycholog, pedagog, sociální pracovník), kteří mohou podléhat uvedenému „stigmatu“ vlastní profese (Tretout, 1999). Skupina specialistů v oboru informačních technologií a aplikované informatiky (studenti i profesionálové z praxe) vyvažuje tuto disproporci a je pojmána jako kontrolní skupina.

Proč implicitní teorie? Již od 70. let minulého století sledujeme v oblasti výzkumu na poli humanitních věd posun paradigmatu (např. Foucault, 1972; Neumann, 1987; Feyerabend, 1999; Cameronová, 2002 aj.). Nový úhel pohledu přichází ruku v ruce s novým předmětem (viz výše) a novými metodami zkoumání. Předkládaná studie vychází z dosud neotřelého rámce folkové psychologie (Sedláková, 2000), jenž se zaměřuje na výzkumy vnitřních, subjektivních a neuvědomovaných (implicitních) konstruktů „laické“ populace. Nezajímá nás, zda učitelé a ostatní respondenti znají akademické teorie normality (osudem každé faktografie je stejně buď přerod do subjektivních schémat, naplněných nepřesnostmi a bílými místy, nebo propad sítím zapomnění – André Brie). Smyslem našich snah je odhalit to, co je v paměti aktivní a co bezděky a neuvědomovaně ovlivňuje rozhodování a chování našich respondentů.

Proč normalita? Téma normality je obsaženo v samotném principu pomáhajících profesí, u učitelů pak více než u jiných: cílem vzdělávacího procesu je poskytnout jednotnou startovací základnu pro vstup žáků a studentů do života, a to jak osobního, tak profesního. Takovou základnu, která se ve společnosti označuje termínem „normální“.

2 Cíl

Cílem tohoto příspěvku je prezentovat výsledky výzkumu implicitních teorií normality u studentů a pracovníků v jednom z podoborů pomáhajících profesí – u učitelů, a to jak u studentů soustavně se připravujících na budoucí povolání, tak u praktikujících učitelů (dále označování souhrnně jako *pedagogové*). Stě-

žejním cílem tohoto příspěvku je popsat implicitní teorie normality pedagogů se zaměřením na charakteristiky užívané při posuzování normality „obecného“ člověka i konkrétních osob (dále označované jako *deskripty*). Výsledky jsou prezentovány jako standardní zpráva o výzkumu čítající čtyři samostatné studie, realizované v průběhu předchozích dvou let, které na sebe navazují.

Výzkumné otázky pro čtyři dílčí cíle zní:

1. Které všechny deskripty jsou užívány při posuzování druhých lidí z hlediska normality? Studie 1.
2. Jaké deskripty užívají (které preferují a které potlačují) pedagogové¹? Studie 2.
3. Lze vysledovat nějaké typické profily v inventáři deskriptorů normality, resp. lze respondenty sdružit do několika typů podle preferovaných deskriptorů? Studie 3.
4. Existuje rozdíl v užívání deskriptorů normality v závislosti na profesi (pedagogové versus informatici)? Studie 4.

3 Teoretická východiska

3.1 Implicitní teorie

Pojem *implicitní* je odvozen z latinského *implico* (vplétat) a znamená: zahrnutý, obsažený, ale nevyjádřený přímo či rozumějící se samosebou. Implicitní (též subjektivní, naivní) teorie je označení laických teoretických konceptů, tedy konceptů, které vytváří běžní lidé bezděčně a nevědomky o životě a světě kolem (někdy v tomto kontextu též označované jako poznatky a přesvědčení – beliefs, personální konstrukty, mentální reprezentace či mentální, folkové nebo naivní modely, blíže viz Sedláková, 2000).

Definovány mohou být jako relativně stálé soubory představ, pojmů a poznatků, které se týkají specifických fenoménů (např. normality, učení, vzniku života atd.) (Groeben, Scheeleová, 2001). Roschová a Lakoff (Lakoff, 2006) je chápou jako soustavu typů nebo kategorií ryze popisného charakteru (např. dokážeme na požádání popsat normálního člověka nebo uvést několik typických příkladů lidí nenormálních). Tyto neuvědomované obsahy myslí se

¹ Sekundární cíl: porovnat deskripty normality získané pomocí dvou odlišných metod – volná výpověď implikuje explicitní pojetí normality a modifikovaný test repertoárových mřížek (reptest) poskytujících implicitní personální konstrukty normality.

promítají směrem k vnitřní realitě (např. umožňují odpovědět si na otázku, zda jsem já sám normální) i do chování a jednání ve vnějším světě (např. s tímhle člověkem se nechci kamarádit, něco mi na něm nesedí, jako by nebyl normální). Ačkoli lidé mívají docela jasnou představu o prototypu, obvykle nejsou schopni tento prototyp zdůvodnit a vymezit hranice pro uvedený pojem (např. jsou schopni rozčlenit skupinu lidí na normální, nenormální a hraniční, aniž by byli schopni své rozhodnutí zdůvodnit apod.). V oblasti implicitních teorií je přitom běžné, že při snaze jev vysvětlit jsou často zaměňovány příčina a následek a trpí řadou podobných „neduhů“ (Furnham, 1988). Tímto se liší od vědeckých teorií, které mají vždy promyšlený a ověřený systém tvrzení interpretujících daný fenomén.

Vznik implicitních teorií je předpokládán analogický vývoji postojů: buď cestou bezděčného přejímání od sociálního okolí (včetně mediálních obsahů), a/nebo na základě vyhodnocování vlastní zkušenosti (Sternberg, 1985).

Obecným smyslem existence implicitních teorií je výklad (interpretace) individuální a sociální skutečnosti, slouží jako nástroj pro objasňování (explanace) a předvídaní (predikce) lidského chování. Ve vzdělávacím procesu plní dvě funkce: kognitivní (fungují jako filtr, který zaměřuje pozornost, podílí se na utváření významu, pomáhá organizovat znalosti a podporuje zapamatování) a emočně-konativní (ovlivňují rozhodování a jednání, způsoby interakce se žáky, profesní spokojenost či pocity emoční satisfakce) (Richardson, 1996, cit. dle Stuchlíková, 2005). Janík (2003) uvádí, že „subjektivní teorie pomáhají učitelům obstát v pedagogických situacích, provázejí jejich myšlení, cítění i jednání a jsou jakýmsi „zasunutým“ modem pro jejich rozhodování v akci.“ Rozlišíme-li situace na ty, kde se uplatňuje plánované jednání, a ty, kde rozhodují situační vlivy, pak vědecké (racionální, explicitní) teorie vystupují do popředí v souvislosti s plánovaným jednáním a implicitní (intuitivní) teorie s aktuálně podmíněným jednáním (např. při vyučovacím procesu v komplexních situacích, které se odehrávají ve vysokém interakčním tempu).

Proniknout do nitra implicitních teorií je možné především prostřednictvím jazykových promluv. Od této vlastnosti implicitních teorií se odvíjí jejich výzkum. Pro studium implicitních teorií jsme zaznamenali použití velkého množství metod získávání dat (viz Berg, 2008; Fernandez a Perrewé, 1995; Furnham, 2000; Cameron, 2001; Nosek, 2001; Janík, 2003; Stuchlíková, 2005; Plháková a Reiterová, 2008; Zhang a Sternberg, 2009). Pro studium implicitních teorií je v zásadě možné použít kterýkoli ze jmenovaných přístupů nebo jejich kombi-

naci. Naše stanovisko je takové, že lze použít kteroukoli z metod, ovšem ať je použita jakákoli metoda, důraz musí být kladen na porozumění a ověření (verifikace) získaného modelu implicitní teorie samotným informantem.

3.2 Normalita

Norma je pojem odvozený z latinského *norma* – úhelnice, míra, měřítko, přeneseně pak pravidlo. Původní význam slova *norma* znamená vzor, míra určená k napodobení (Floss a kol., 1995). Norma je v obecném smyslu kritériem umožňujícím srovnávání, je potřebná při posuzování, hodnocení. *Normalita* je potom dána jako souhlas s normou. Protikladem normality je abnormita (anomálie) či deviace (odchylka).

Pod zorným úhlem různých hledisek můžeme rozlišovat mimo jiné *normu subjektivní a objektivní, normu kvalitativní a kvantitativní*. Řada autorů (např. Syřišťová, 1972; Vágnerová, 2004; Kohoutek, 2005) uvádí jako základní 3 významy pojmu normalita, které se mohou vzájemně kombinovat: *statistická normalita*, podle níž je normální to, co je průměrné (též to, co je nejčastější), variance normy bývá určena směrodatnou odchylkou od centrální tendence, *funkční normalita*, podle níž je norma definována jako schopnost systému plnit svoji funkci vzhledem ke stavu optimální činnosti či ve vztahu k očekávání nositelů normy (viz Vágnerová, 2004) a *ideální (normativní) normalita*, kdy je norma předem dohodnutá na základě racionálního úsudku, je stanoven určitý ideál, např. plné duševní zdraví (kořeny pojetí směřují k antice, původnímu chápání vzoru jako ideálu, viz Floss a kol., 1995). V tomto smyslu hovoří o normě např. Eva Syřišťová v její již klasické práci o normalitě z roku 1972, kde stanovuje tři pojetí normality nejčastěji uplatňované v psychologii: *normalita jako duševní zdraví, normalita jako optimální stav a normalita jako proces k seberealizaci* (Syřišťová, 1972, s. 16). Vymezení *biologické normality* chápe normu jako kulturně nezávislé vrozené vybavení člověka (pudy, instinkty, potřeby, temperament, adaptabilita). Vágnerová (2004) dále specifikuje *sociokulturní vymezení normy*, které považuje za normální, je to, co je v určité situaci při plnění určité sociální role v dané společnosti běžně považováno za vhodné, *skupinovou normu* (norma je upřesněna vždy v konkrétním sociálním kontextu, např. generačně nebo profesně specifické vymezení normy), *mediální norma* (to, co je opakovaně a atraktivní formou prezentováno jako žádoucí nebo standardní, obvykle prezentuje ideál). Ciger (1984) rozlišuje *normalitu patologickou* (týká se anatomické struktury a fyziologické organizace funkcí individua) a *etickou* (vystihuje soulad s vědomým ideálem v konkrétních podmín-

kách), proti nim staví *normalitu kvalitativní* (vyjadřuje míru převahy vnitřní tendence k plné seberealizaci, jedinečnosti a autentičnosti). Normu lze vymezit ve smyslu definice zdraví (WHO, 1946) jako *schopnost zachování zdraví či kvality života*. Doplňme ještě pojetí *normy jako adaptace* (přiměřená schopnost fungovat v běžném sociálním a hmotném prostředí).

3.3 Implicitní teorie normality

Téma normality se v odborné literatuře ponejvíce objevovalo v šedesátých a počátkem sedmdesátých let, většinou nepřímo, v souvislosti s poruchami osobnosti, v osmdesátých letech nastal útlum a téma se objevuje znovu s přelomem tisíciletí, obvykle v souvislosti s diagnostikou osobnosti a s tvorbou norm pro „normální“ a „psychiatrickou“ populaci. Dokladem mohou být četné studie uveřejněné v časopise *Journal of Personality assessment* (k dnešnímu dni jich bylo v souvislosti s tématem normalita uveřejněno 1338, převažují články ze 70. let). Téma normality je rovněž spojeno s interkulturními studiemi. Na cílený výzkum implicitních teorií normality jsme doposud nenarazili. Bond (cit. dle Ciger, 1984) představuje tzv. Harvardský experiment, jehož cílem bylo určit, co normalita není. Z výzkumu vyplývá, že normalita nespočívá v průměrnosti, není všednost, bezchybnost, nezajímavost, bezkonfliktnost, nikdy není stoprocentní u dané osobnosti. Podle Bonda normalita souvisí s duševní zralostí, která zápasí s problémy, slepě se nepodřizuje, vyhýbá se krajnostem, je ucelená, je sama sebou, schopná neegoistické orientace, otevřená vývoji, osvobozena od předsudků a infantilního myšlení. V psychologické literatuře pak nelze opomenout práce humanisticky orientovaných autorů a se zřejmým, k optimalitě směřovaným podbarvením. Klasickým příkladem může být Abraham Maslow, který formuloval všeobecnou definici sebeaktualizačních lidí, jimž připisoval patnáct rysů, tedy patnáct deskriptorů ideální normality (blíže viz Maslow, 1956, cit. dle BrainMeta.com, 2006). Podobně v české literatuře často citovaný Jahoda (cit. Vágnerová, 2004; Tegze, 2005 aj.) předkládá svá kritéria normality ve smyslu optimality, která zahrnují schopnost introspekce, integrace a rovnováha osobnosti, sebeaktualizace, autonomie, schopnost zvládat své prostředí a stres, reálné vidění světa. My se pokusíme odhalit roušku implicitních teorií normality u pracovníků v oblasti pomáhajících profesí.

STUDIE 1 Inventář deskriptorů normality

Cíl

Odhalit, které všechny charakteristiky jsou užívány při posuzování druhých lidí z hlediska normality.

Postup řešení

Výzkumný soubor: Zaznamenány byly odpovědi od 300 respondentů, 3 respondenti poskytli nehodnotné odpovědi a byli z dalšího zpracování vyřazeni ($n = 297$). Věk 18–65 let, z toho 21 % (62) adolescenti do věku 31 let, 62 % (185) respondenti ve věku mladé dospělosti do 35 let a 19 % (58) ve věku starší dospělosti do 65 let (tab. 1).

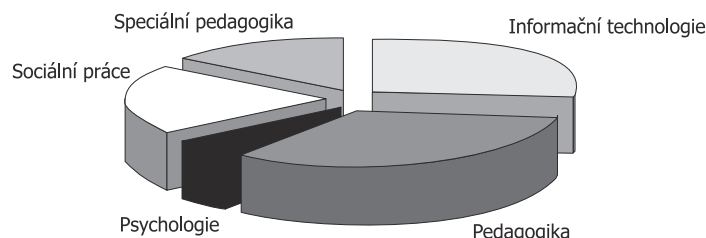
Tab. 1: Výzkumný soubor dle věku

Věk	<i>n</i>	%
18–21	62	20,88
21–35	185	62,29
36–65	58	19,53

Z hlediska pohlaví soubor obsahoval 92 (31 %) mužů a 205 (69 %) žen. Obrově se přibližně tři čtvrtiny respondentů rekrutovalo z oblasti pomáhajících profesí (zahrnuje obory pedagogika, psychologie, sociální práce a speciální pedagogika) a zbývající jednu čtvrtinu tvořil kontrolní soubor studentů oboru informačních technologií (graf 1). Jednalo se o studenty denní a kombinované formy studia jmenovaných oborů. Dle praxe je možno respondenty rozdělit do dvou skupin: začátečníci do 2 let praxe: $n = 164$ (55 %) a profesionálové nad 2 roky praxe $n = 133$ (45 %). Pro účely této studie jsme pracovali s netříděným souborem.

Obor: 219 (74 %) pomáhající profese a 78 (26 %) IT specialisté (graf 1).

Metody: Pro extenzivní fázi výzkumu byly zvoleny metody: volná výpověď na dané téma a volná adaptace testu repertoárových mřížek, intenzivní fázi reprezentuje metoda fokusních interview, která byla vyhodnocena jako nejvhodnější nástroj pro analýzu diskurzu. V této studii porovnááme výsledky dvou výše jmenovaných metod: volné výpovědi a testu repertoárových mřížek, pro diskusi jsou využity poznatky z fokusních interview (klasické pojetí, viz Merton, 1990).

Graf 1: Výzkumný soubor dle oboru (absolutní četnosti)

Volná výpověď: Respondenti dostali velmi obecně formulovanou instrukci: „Popište co nejpodrobněji normálního člověka.“ Pro tuto metodu byla záměrně zvolena málo strukturovaná instrukce. Automaticky bylo zaznamenáno vždy prvních 10 výroků, přičemž jeden výrok mohl obsahovat více významových jednotek. Tyto byly podrobeny následné analýze.

Metoda repertoárových mřížek: Volba elementů byla inspirována Ewenem (1998) tak, aby posuzované elementy byly reálné osoby zastupující celé spektrum normality (chápané jako bipolární jev, tj. od normality – naprosto normální člověk, po pól pozitivně chápané abnormality – génius, i negativně vymezené abnormality – lidská zřůda). Pro volbu elementů jsme zvolili instrukci: „Nyní budeme měřit rychlost vašich reakcí při vybavování různých lidí. Jakmile se objeví otázka, napište ihned první osobu, která se Vám mihne v mysli. Může jít o jakéhokoliv jedince, kterého znáte osobně, z vyprávění, z doslechu, z médií, literatury či z historie, může to být muž i žena, stařec i dítě, domorodec i cizinec, kterékoli rasy i vyznání, někdo známý i neznámý... Pokud si nemůžete vybavit jméno, označte jej vlastními slovy. Neopakujte se.“ Rychlost byla zdůrazněna záměrně, promyšlení odpovědí by podle našeho názoru zbytečně odpoutávalo pozornost a odchylovalo odpovědi od jejich implicitního charakteru nežádoucím směrem. Následně byly respondentům exponovány vždy náhodné dvojice (jimi uvedených) elementů, desetkrát byli respondenti žádáni, aby uvedli „v čem JSOU tyto osoby normální“. Pro účely našeho výzkumu bylo zcela irelevantní, zda získaná výpověď popisuje charakteristiku, která je společná oběma posuzovaným elementům, či zda je popisován každý element zvlášť. Klíčové pro další analýzu byly dimenze popisované při posuzování reálných osob. Více o metodách, včetně zhodnocení jejich přínosu (viz Havigerová, Haviger, 2009).

Procedura: K účasti na výzkumu byli respondenti osloveni v rámci výuky (studenti denní a kombinované formy studia) a e-mailem. Téma bylo následně probíráno v rámci výuky Patopsychologie a Psychologie zdraví. Studenti kombinované formy studia, kteří pracují v oboru, byli současně požádáni, aby k účasti motivovali své profesní kolegy. Všechny metody extenzivní části výuky byly publikovány on-line. V okamžiku, kdy testovou baterii vyplnil 300. respondent s požadovanou oborovou specializací, byl sběr dat ukončen.

Odpovědi byly automaticky zaznamenány do databáze a podrobeny dalšímu zpracování. Pro redukci dat byla využita vytváření trsů dle Miovskeho (2006): redukce prvního řádu (vynechání nepodstatného – slovní vaty apod.), segmentace výroků na významové jednotky, přiřazení názvů významovým jednotkám a konečně uspořádání významových jednotek do kategorií na základě jejich podobnosti, překryvu (např. výroky „chodí pravidelně do práce“ či „celý den nepracuje, jen se tak poflakuje“ byly přiřazeny k substantivu „práce“; jeden výrok mohl obsahovat více významových jednotek – např. „chodí do zaměstnání, stejně jako všichni proto, aby vydělal peníze a uživil rodinu“ lze rozestřít do kategorií zaměstnání, mainstream, finance, rodina). Protože takto vzniklé kategorie mají fuzzy charakter, byla použita též metoda kontrastu a srovnávání pro zdůraznění odlišností mezi kategoriemi (viz popis níže). Kategorizace byla provedena třemi nezávislými posuzovateli za těchto podmínek: 1. kategorie budou pokud možno vzájemně nezávislé, 2. kategorie budou popisovat jevy na stejné úrovni obecnosti, 3. celkový počet kategorií nepřesáhne 30. Tímto postupem byly získány 3 svébytné systémy kategorií dat, které byly expertně posouzeny, a na jejich základě byl vytvořen jednotný systém. Systém kódování byl průběžně verifikován a validován srovnáváním generalizovaných pojmů a vztahů s původními transkripcemi a komentáři z fokusních interview (blíže viz Havigerová, Haviger, 2009b), systém kódování byl uzavřen v počtu 28 kategorií. Autentická data byla podle tohoto klíče opět třemi nezávislými posuzovateli číselně zakódována, byla vypočtena shoda mezi posuzovateli a sporná místa (kde se žádní 2 posuzovatelé neshodli) byla posouzena expertně.

Množství identifikovaných kategorií u jednotlivců značně variovalo, práce s absolutními četnostmi incidence jednotlivých kategorií by tak mohla zkreslit výsledky (nezajímá nás pouze, kolikrát respondent uvádí tu kterou kategorii, ale též v jakém poměru se u jednotlivce použité kategorie vyskytují), data proto byla dále upravena tak, že absolutní četnosti užití kategorie konkrétním informantem byly převedeny na relativní četnosti, čímž byly získány vážené kategorizované deskripty.

Při osobní prezentaci výzkumu byli studenti a studentky rovněž osloveni pro účast na fokusních skupinových rozhovorech. 10 reprezentantů pro každou sledovanou profesi bylo získáno metodou účelového výběru, přičemž kritéria pro zařazení respondenta do intenzivní části výzkumu (inclusion criteria) měla charakter kvót. Kritéria byla stanovena účelově (tj. nemusela poměrově odpovídat rozložení charakteristik v základním souboru, jako by tomu bylo u striktně kvótního výběru) tak, aby vybraní účastníci v souhrnu reprezentovali všechny kategorie (resp. kvartilové hodnoty sledovaných metrických proměnných), které se vyskytují v základním souboru. Sledovaná kritéria: věk, délka praxe v oboru, podobor (např. učitelství pro mateřské školy, učitelství na 1. stupni ZŠ, učitelství pro mistry, sociální pedagogika), charakter pracovní pozice (např. učitel, výchovný poradce, ředitel), sektor (preprimární, primární, sekundární, sociální sektor) a termín. Následně se 10 představitelů každého oboru zúčastnilo v dohodnutém termínu skupinového fokusního interview. Každé interview bylo zaznamenáno na diktafon (účastníci a účastnice s tímto faktem byli srozuměni). Analýze byla podrobena transkripce audiozáznamu v textovém dokumentu. V diskusi jsou použity informace z fokusní skupiny pro obor pedagogika–učitelství.

Výsledky

Identifikováno bylo 28 kategorií základní úrovně sdružených do 7 obecných kategorií (pokrývají 82,15 % výroků):

1. *mikrosociální vazby* (odpovědi se vztahují ke konkrétním lidem v okolí):
 - 1.1 *rodina* – má a/nebo chce mít rodinu, pečuje o rodinu, udržuje vztahy s rodinou,
 - 1.2 *přátelé* – má přátele a udržuje kontakt s nimi, má přibližně 2 dobré přátele, více známých,
2. *makrosociální vazby* (odpovědi se vztahují k obecným lidem v okolí):
 - 2.1 *soc. normy* – dodržuje psané zákony i nepsané normy společnosti, v níž se nachází,
 - 2.2 *kultura* – chová se v souladu s kulturou, zapadá do kulturního kontextu, v němž vyrostl nebo v němž se nachází, normalita je otázka doby,
 - 2.3 *četnost, mainstream* – většinový životní styl,
3. *osobnostní charakteristiky*:
 - 3.1 *optimismus* – věří, že všechno dobře dopadne, nedělá si z ničeho zbytečnou hlavu, důvěřuje svému okolí, umí se z věcí radovat,

- 3.2 *inteligence/orientace v realitě* – je inteligentní, stojí nohama na zemi, má to v hlavě srovnané, hledá příčiny, též je vzdělaný,
 - 3.3 *altruismus* – pomáhá druhým,
 - 3.4 *slušnost, etika* – chová se slušně,
 - 3.5 *jedinečnost, autenticita* – je sám sebou, nepřetvařuje se, nesnaží se ztratit v davu, nebojí se být jiný,
 - 3.6 *dovednosti, kompetence* – něco umí, v něčem je kompetentní,
 - 3.7 *osobní přání* – má typicky lidská přání a touhy, má nějaké životní cíle, po něčem touží, chce něčeho dosáhnout, v něčem vyniknout
 - 3.8 *ideologie, víra* – něčemu věří, má svoji víru nebo je věřící,
4. *fyzické znaky a potřeby*:
 - 4.1 *fyzické znaky a potřeby* – respektující antropologické hledisko normality – je to člověk, má dvě nohy a dvě ruce,
 5. *činnosti*:
 - 5.1 *záliby* – má nějaký koníček, zálibu, které se věnuje ve volném čase, rekreace, sport,
 - 5.2 *práce* – chodí do zaměstnání nebo usiluje o získání zaměstnání,
 - 5.3 *vzdělání* – normální je být gramotný, mít alespoň maturitu, vzdělávat se,
 6. *materiální zabezpečení*:
 - 6.1 *bydlení* – normální je mít a zvelebovat svůj byt, toužit po domě, mít místo, které vnímám jako domov, mít střechu nad hlavou,
 - 6.2 *finance* – vydělávat peníze, zabezpečovat finance na živobytí,
 7. *egovztažné*:
 - 7.1 *egovztažné* – odpovědi vyjadřující vztah k hodnotiteli, např. je mi sympatický, blízký, rozumím si s ním, vzbuzuje ve mně pocit známosti,
 9. *neurčité a odmítavé*:
 - 9.1 *popření* – něco jako normalita neexistuje,
 - 9.2 *nedokonalost* – normální je být nedokonalý, mít své chyby, ale umět se z nich poučit.

Podrobněji inventář deskriptorů normality včetně popisných statistických údajů viz Havigerová a Haviger (2009b) – s ohledem na rozsah příspěvku zde neuvádíme).

STUDIE 2 Deskriptory normality u pedagogů aneb Jak to vidí učitelé

Cíl

Popsat, které deskriptory jsou užívány skupinou pedagogů a které naopak. Sekundární cíl – porovnat deskriptory normality získané pomocí dvou odlišných metod – volná výpověď implikuje explicitní pojetí normality a modifikovaný test repertoárových mřížek poskytujících ryze implicitní personální konstrukty normality. Tato studie byla zpracována účelově pro publikování v pedagogickém časopise a implicitně předpokládáme, že bude pro pedagogy nejzajímavější.

Postup řešení

Výzkumný soubor: Pro účely této studie prezentovány výsledky pouze respondentů s profesní orientací pedagogika ($n = 99$).

Metody: Zdrojem dat jsou dvě výše popsané metody: volná výpověď a test repertoárových mřížek.

Procedura: Postup sběru dat viz výše. Pro zpracování dat byly využity údaje popisné statistiky. Vypočtena byla incidence, která ukazuje počet respondentů (z celkového počtu N platných), kteří daný deskriptor použili, popularita specifikuje relativní četnost deskriptoru (tj. kolik procent respondentů deskriptor použilo, nezávisle na tom, jakou váhu mu přisouvali), průměr a další parametry jsou vypočteny pro vážené kategorizované deskriptory normality – výchozí hodnotou je relativní četnost zastoupení kategorie ve výpovědích každého jednotlivého respondenta násobená stem, tedy hodnota vyjadřující procenta (např. pokud respondent použil k popisu pouze jediný výrok, pak kategorie, do níž byl výrok zařazen, dosáhne hodnoty 100, naopak hodnota 0 znamená, že danou kategorii v žádném z výroků respondent nepoužil).

Výsledky

Zjištění nejlépe ilustrují tab. 2 a 3 s údaji získanými metodou volného popisu a s údaji pro test repertoárových mřížek. S ohledem na omezený rozsah uvádíme pouze 7 nejčetnějších a 3 nejméně četné.

Z tab. 2 lze vyčíst, že ve skupině pedagogů jsou pro obecný popis nejpobulárnější deskriptory *rodina, sociální normy, altruismus, slušnost, kompetence, fy-*

Tab. 2: Deskriptivní statistické údaje – metoda: volný popis

Deskriptor	N	Incidence	Popularita	Průměr	Medián	Min	Max	Sm. odch.
1.1 rodina	99	55	55,56	5,86	2,38	0	31,82	7,31
2.1 soc. normy	99	85	85,86	11,48	8,33	0	53,03	10,86
2.2 kultura	99	7	7,07	0,39	0,00	0	8,59	1,55
3.3 altruismus	99	73	73,74	6,73	3,33	0	35,93	7,58
3.4 slušnost	99	51	51,52	5,86	1,67	0	38,41	8,27
3.6 kompetence	99	50	50,51	4,79	1,67	0	32,07	6,7
4.1 fyzické	99	63	63,64	8,79	6,67	0	35,52	9,24
5.2 práce	99	62	62,63	6,22	5,56	0	25,76	6,22
7.1 egovztažné	99	3	3,03	0,1	0,00	0	5,41	0,63
9.1 popření	99	9	9,09	1,31	0,00	0	70,00	7,44
9.2 nedokonalost	99	23	23,23	0,96	0,00	0	14,44	2,19

zické znaky a potřeby a práce, které použil nadpoloviční počet respondentů, zatímco nejméně populární jsou kategorie *kultura*, *bydlení a egovztažné*, které nepoužila ani jedna pětina respondentů ze skupiny pedagogů. Následující tabulka sleduje totéž, deskriptory jsou však získané metodou pro striktní odhalení implicitních konstruktů.

Tab. 3: Deskriptivní statistické údaje – metoda: rep-test

Deskriptor	N	Incidence	Popularita	Průměr	Medián	Min	Max	Sm.odch.
1.2 přátelé	99	9	9,09	0,00	0,00	0	0,08	0,02
2.2 kultura	99	5	5,05	0,00	0,00	0	0,07	0,01
3.1 optimismus	99	5	5,05	0,00	0,00	0	0,08	0,01
3.3 altruismus	99	69	69,7	9,4	8,33	0	36,36	8,91
3.4 slušnost	99	54	54,55	5,76	4,35	0	33,33	6,88
3.6 kompetence	99	51	51,52	4,74	4,00	0	23,08	5,52
3.7 osobní přání	99	51	51,52	8,07	4,00	0	46,15	10,9
3.8 ideologie	99	52	52,53	6,53	4,00	0	40,00	8,58
4.1 fyzické	99	69	69,7	9,41	8,00	0	60,00	10,67
5.2 práce	99	55	55,56	5,81	4,17	0	34,78	6,98
6.1 bydlení	99	6	6,06	0,29	0,00	0	8,33	1,21
6.2 finance	99	6	6,06	0,23	0,00	0	5,00	0,91

Z tab. 3 je zřejmé, že mezi nejpůvodnější deskriptory užívané implicitně pedagogickými pracovníky patří *fyzické znaky*, *altruismus*, *slušnost*, *kompetence*,

osobní přání, ideologie a víra a práce, které použil nadpoloviční počet respondentů, zatímco na chvostu žebříčku popularity se vezou kategorie *přátelé, kultura, optimismus, bydlení a finance*, které nepoužila ani jedna desetina respondentů z oboru pedagogika (a to přesto, že v ojedinělých případech dosáhly vysoké váhy).

STUDIE 3 Struktura deskriptorů normality

Cíl

Nalézt typické profily v inventáři deskriptorů normality, pokud existují.

Postup řešení

Výzkumný soubor: Shluková analýza byla provedena na datech ze studie 1, tj. zpracování byla podrobena data od všech 297 respondentů (zastupujících všechny pomáhající profese a obor informatika).

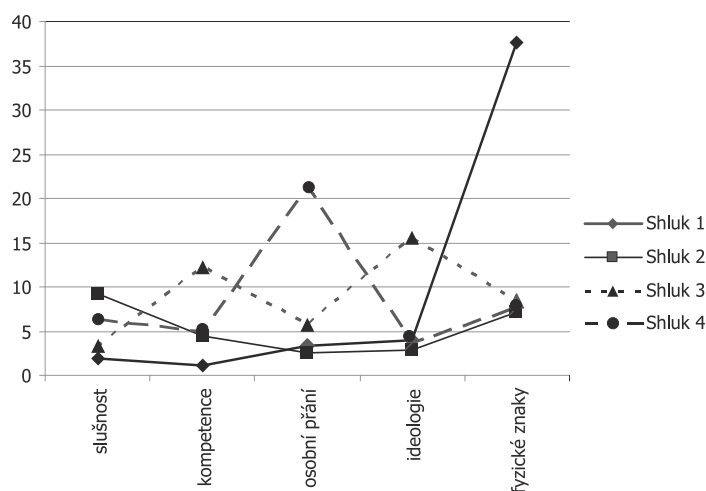
Metody: Struktura implicitních teorií normality byla zkoumána metodami statistické redukce dat, konkrétně faktorovou a shlukovou analýzou.

Procedura: Do faktorové analýzy byly zařazeny všechny identifikované deskriptory (vyjma pomocných kategorií „jiné“), použita byla rotace Quartimax, která minimalizuje počet extrahovaných faktorů. Výsledky však nevedly k uspokojivé redukci dat – nejmenší počet faktorů, který splňoval podmínku, aby vlastní číslo bylo větší než 1, byl 12, což je pro interpretaci počet příliš vysoký. Na druhé straně tento výsledek lze považovat za potvrzení nezávislosti identifikovaných kategorií. Metoda shlukové analýzy byla aplikována na vážené deskriptory získané metodou repertoárových mřížek, jejichž popularita překročila 50 % a měly nenulový medián. Tuto podmínku splňovalo 7 proměnných. Byly provedeny výpočty (metoda k-průměrů, shlukování byli respondenti) s počtem shluků 2 až 5, nejkvalitnějšího rozložení do skupin dosáhl počet shluků 4.

Výsledky

Čtyři shluky reprezentující čtyři typy pojetí normality. Každý ze čtyř shluků reprezentuje odlišnou strukturu užití nejfrekventovanějších deskriptorů normality, reprezentují tak čtyři typy subjektivních teorií normality. Shluky byly nazvány podle toho, na který deskriptor je soustředěna pozornost: shluk 1 = typ neporušený (dominuje deskriptor *fyzické znaky a potřeby*), shluk 2 = typ

nevybočující neboli ani ryba ani rak (u něhož jsou mírně v převaze *fyzické znaky a potřeby* v kombinaci se *slušností*), shluk 3 = typ zakotvený (dominuje kombinace deskriptorů *kompetence* a *ideologie*) a shluk 4 = typ na budoucnost orientovaný (dominuje deskriptor *osobní přání*). Rozložení ilustruje graf 2.

Graf 2: Průměr všech shluků

Příslušnost k jednotlivým shlukům se ukázala jako nezávislá na proměnných věk, dosažené vzdělání a sebeposouzení na škále normality (tedy příslušnost ke shluku nezávisí na tom, do jaké míry respondent sám sebe popisuje jako normálního, resp. nenormálního), rovněž rychlost s jakou respondenti odpovídali je na shluku nezávislá. Statisticky průkazný se ukázal rozdíl v proměnné obor a pohlaví: IT a muži se častěji vyskytují ve shluku 1 a 3, pedagogové a ženy ve shluku 2 a 4. Vzhledem k tomu, že v souboru pedagogika převládá počet žen, zatímco v souboru IT převládali muži, je výsledek proměnné obor diskutabilní.

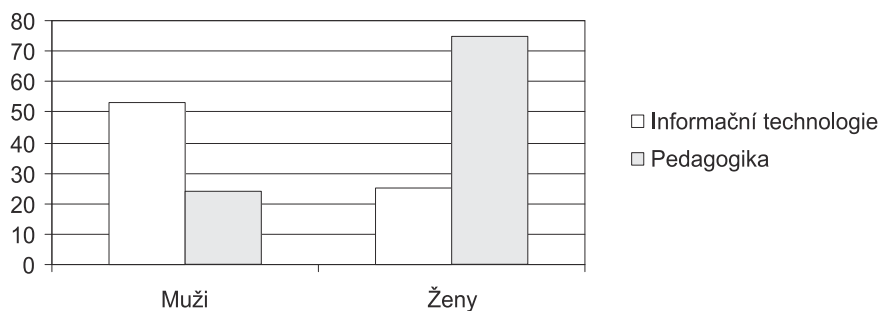
STUDIE 4 Profesionální odlišnosti

Cíl

Zjistit, jaké jsou rozdíly ve výskytu (incidence), váze a struktuře deskriptorů normality mezi skupinou pedagogů a informatiků.

Postup řešení

Výzkumný soubor: Pro účely této studie jsou prezentovány výsledky pro respondenty s profesní orientací pedagogika ($n = 99$) a IT specialistů ($n = 78$).

Graf 3: Počty respondentů

Věkový průměr v posuzovaném souboru je $26,9 \pm 7,5$ roku, pro sledované obory viz tab. 4.

Tab. 4: Věkový průměr v posuzovaném souboru

Obor/věk	průměr	sm. odch.	minimum	maximum	medián
Pedagogika	28,30303	8,6532	18	65	26
Informační technologie	25,46154	6,5058	18	64	23

Metoda: Zpracovávána byla data ze studie 1 pro osoby s profesní orientací pedagogika a informatika. Použity byly výpočty statistiky Pearsonova 2 (popularita položky) a Mann-Whitneyův U test (váha deskriptoru).

Procedura: Pro zodpovězení otázky byly využity kontingenční tabulky s výpočtem statistiky Pearsonova 2 pro sledování popularity položky (prosté užití, nezávisle na četnosti) a test pro porovnání dvou nezávislých výběrů. Protože parametrický t-test nejsme oprávněni použít, neboť data nevykazují normální rozložení (šikmost/skewness a špičatost/kurtosis mají nenulovou hodnotu, totéž je patrné z deskriptiv výše), byla použita neparametrická statistika – Mann-Whitneyův U test. V tab. 5 a 6 jsou prezentovány pouze výsledky, v nichž rozdíl mezi skupinou pedagogů a skupinou informačních technologií byl statisticky průkazný.

Výsledky

Identifikované rozdíly ve výskytu, váze a preferovaném typu pojetí normality. Výsledky pro porovnání popularity deskriptorů normality z hlediska profesní orientace jsou uvedeny v tab. 5. S ohledem na rozsah uvádíme pouze průkazné rozdíly.

Tab. 5: Popularita deskriptoru – průkazné rozdíly mezi profesními skupinami

Deskriptor	Pearsonův χ^2	sv	p
VOLNÝ POPIS			
1.2 přátelé	5,106555	df = 1	p = 0,02384
3.7 osobní přání	3,955458	df = 1	p = 0,04672
5.3 vzdělání	4,865378	df = 1	p = 0,02740
REP TEST			
2.1 soc. normy	6,01839	df = 1	p = 0,014159
5.3 vzdělání	3,84299	df = 1	p = 0,049957

Statisticky byl na 5% hladině prokázán rozdíl mezi dvěma profesními skupinami v popularitě u volného popisu tří deskriptorů: *přátelé*, *osobní přání* a *vzdělání* a u testu repertoárových mřížek u dvou deskriptorů: *sociální normy* a *vzdělávání*. Z rozdílů mezi pozorovanými a očekávanými četnostmi (z prostorových důvodů neuvádíme) vyplývá, že uvedené deskriptory byly populárnější u skupiny pedagogů.

Výsledky pro porovnání váhy deskriptorů normality z hlediska profesní orientace (pouze průkazné rozdíly) jsou uvedeny v tab. 6.

Tab. 6: Váha deskriptoru – průkazné rozdíly mezi profesními skupinami

Proměnná	Sčet poř. Pedagogika	Sčet poř. Informatici	Mann-Whitney U	Z	p
VOLNÝ POPIS					
1.2 přátelé	9399,000	6354,000	3273,000	2,39539	0,016603
3.7 osobní přání	9626,500	6126,500	3045,500	2,74107	0,006124
5.3 vzdělání	9332,000	6421,000	3340,000	2,18921	0,028583
REP TEST					
2.1 soc. normy	9389,500	6363,500	3282,500	2,27184	0,023097
3.3 altruismus	9582,000	6171,000	3090,000	2,33167	0,019719
5.3 vzdělání	9319,500	6433,500	3352,500	2,01445	0,043963

Test prokázal, že skupina pedagogů, v porovnání s kontrolní skupinou IT specialistů, ve svém pojetí normality dává vyšší váhu položkám *přátelé, osobní přání a vzdělání* při volném popisu a položkám *sociální normy, altruismus a vzdělání* při reálném srovnávání osob.

4 Shrnutí a diskuse

Předložený příspěvek si vymezil čtyři cíle, které byly prezentovány na čtyřech dílčích studiích.

Cíl 1: Identifikováno bylo 28 kategorií základní úrovně sdružených do 7 obecných kategorií. Mnohé základní kategorie identifikované v této studii jsou v shodě s teoretickými koncepty normality: statistická normalita – tento koncept reprezentuje kategorie 2.3 *četnost*, která vystupuje do popředí ve volném popisu, při konkrétním párovém srovnávání však její váha prudce klesá, funkční normalita – tento základní postoj k normalitě je zachycen hned několika kategoriemi: v obecném pojetí především kategorie 2.1 *sociální normy*, která soustřeďuje výroky, v nichž je norma definována na základě psaných i nepsaných zákonů společnosti, konkrétně pak v kategoriích, které popisují produkty socializace (*rodina, vzdělání, zaměstnání*), ideální (normativní) norma – tento přístup k normalitě je zahrnut v kategoriích získaných respondenty zahrnujících charakteristiky „dobrého“ člověka (*altruismus, slušnost*), normalita jako proces směřování k seberealizaci – tyto charakteristiky se objevily v prezentovaném výzkumu, a to především v popisu kategorií *optimismus, jedinečnost, osobní přání* a negativně v kategorii *nedokonalost* a konečně normalita patologická (normální je být tělesně v pořádku) – tato charakteristika dominuje kategorii *tělesné znaky a funkce*.

Charakteristika, která se objevila ve spontánních odpovědích respondentů a která se podle našeho názoru vymyká klasickým pojetím normality, je kategorie *egovztažné odpovědi*. V této kategorii je kladen důraz na vztah hodnotícího a hodnoceného – normální člověk je ten, který je mi sympatický, v jehož přítomnosti se cítím bezpečně, s kterým mám dobré vztahy. Nemusí přitom jít o člověka známého. Podstatný je první dojem, který v hodnoceném vyvolává. Mohli bychom říci, že normální je ten, kdo je s hodnotícím jedincem na jedné vlně. Vazba na další charakteristiky je přitom nasnadě (sdílí příbuzné postoje, hodnoty, cíle, způsoby atp.). Jde o ilustraci principu projektivity při popisu či hodnocení druhých lidí („podle sebe soudím tebe“).

Specifická se jeví kategorie *popření*, která se shodně ve všech použitých metodách (jak u metod prezentovaných v této studii, tak u dalších použitých metod – jednosměrná asociace, hierarchické řazení výroků, fokusní interview) vyskytuje asi u 10 % respondentů. Kategorie zahrnuje všechny výpovědi respondentů, v nichž respondenti sdělují nemožnost vyjádřit se jakkoli obecně k tématu normality, a reprezentuje ji názor, že normalita je fenomén ryze subjektivní. Potud k prvnímu cíli – odhalení kategorií.

Cíl 2: Při sledování jednotlivých deskriptorů normality z hlediska jejich popularity jsme se rozhodli odlišit explicitní a implicitní pojetí. Řada současných autorů (např. Thagard, 2001) popisuje jako jeden z možných nástrojů vědeckého (i laického) poznávání analogii. Metodou analogie se pokusíme přiblížit rozdíl mezi explicitním a implicitním pojetím. Analogie je následující: v určité životní fázi (někdy i po celý život) se jeví jako významná otázka volby životního partnera. Položíme-li přímou otázku, jakého partnera byste si k sobě představoval nebo představovala, získáme určitý soubor kritérií, která daná osoba pravděpodobně považuje za významná pro určení „toho pravého“. Zeptal-li se někdo například mých spolužaček v době, kdy jim bylo kolem 15 let, jak si představují ideálního partnera, dostalo se mu odpovědi popisující něco mezi Patrickem Swayzem a Petem Semprasem. Postavíme-li však tutéž osobu před situaci, kdy si má vybrat ze dvou reálných potencionálních partnerů „toho pravého“ a svoji volbu odůvodnit, získáme druhý soubor kritérií, který může být značně odlišný od onoho prvního – např. když o moje pubertální spolužačky usilovali skuteční spolužáci, nazvěme je Petr a Pavel, pak mezi nimi vždy volily Petra, i když to nebyl „mačo“ se svaly jako z kamene a tváří božského nevinátka, ale v porovnání s Pavlem se s ním dalo kloudně mluvit, uměl hrát na kytaru a byl o několik centimetrů vyšší. Neboli, jak praví Holíková (2007): „Ženy sní o Bradovi Pittovi, ale za muže si raději vezmou osvědčeného Pepu.“ Analogické dva soubory kritérií jsme se pokusili získat vědeckými metodami pro analýzu explicitních a implicitních kritérií normality, metodou volné výpovědi a metodou repertoárových mřížek, přičemž volná výpověď reprezentuje explicitní pojetí (co si myslíme, že si myslíme, že má někdo mít, abychom ho označili jako že je nebo není normální) a test repertoárových mřížek reprezentuje implicitní pojetí (na co ve skutečnosti soustředíme pozornost, když posuzujeme někoho na škále normality).

Získané výsledky poskytly nové poznatky o rozdílech v použití jednotlivých deskriptorů normality dle toho, zda byly získány metodou reprezentující explicitní či implicitní pojetí normality. V obecném popisu (explicitní pojetí) je

větší váha sledována u kategorií zastupujících typické zdroje a produkty socializace: jedinci přátelská společnost zakotvená do psaných a nepsaných pravidel chování a slušnosti, do níž jedinec vrůstá, „většina“, se kterou se člověk každodenně setkává a kterou považuje za přirozenou součást svého světa (viz deskriptory *sociální normy*, *altruismus*, *slušnost*), rodina, v jejíž blízkosti jedinec žije, zaměstnání (deskriptor *práce*), v němž se odehrává většinová část lidského života a které poskytuje finance, které mohou uspokojovat základní životní potřeby a zájmy, které poskytují prostor pro seberealizaci a v neposlední řadě kompetence (něco umí) a absence anomálií (fyzicky je v pořádku, má všechno, co má příslušník rodu homo mít) jako podmínka sine qua non pro uplatnění v životě (Výrost, Slaměník, 1997 aj.). Rep test a srovnávání reálných osob (implicitní pojetí) naproti tomu evokuje četnější využívání kategorií přímo svázaných s posuzovanou osobou, jde především o osobní postoje a způsoby jednání, které podtrhují slušnost (normální člověk se chová v souladu s pravidly slušného chování), kompetentnost (normální člověk něco dovede, v něčem se vyzná, je dobrý v něčem, co většina ostatních tak dobře neumí a v čem ho mohou druzí ocenit), osobní přání (po něčem touží, má před sebou cíle, které jej motivují jít stále vpřed), přiměřenou ideologii a víru (normální člověk v něco věří, má ustavené postoje k základním otázkám – např. pravičák nebo levičák a není extremist) a také v případě implicitního pojetí vystupuje do popředí práce (normální je pracovat). Tyto charakteristiky lze nalézt i u osob, které jsou představiteli opačného pólu normality (např. u lidí geniálních nebo naopak u bláznů, lidí společensky nepřijatelných, u politiků a podobně), u nichž je některá charakteristika vyšínuta do extrému, avšak v ostatních charakteristikách významných pro hodnocení spadají do pásma normality.

Cíl 3: Pomocí metody shlukové analýzy jsme dospěli k rozlišení čtyř typů subjektivních teorií normality: *typ neporušený* (dominuje deskriptor fyzické znaky a potřeby), *typ nevybočující neboli ani ryba ani rak* (u něhož nedominuje žádný ze sledovaných deskriptorů, mírně v převaze jsou zde fyzické znaky a potřeby v kombinaci se slušností), *typ zakotvený* (dominuje kombinace deskriptorů kompetence a ideologie) a *typ na budoucnost orientovaný* (dominuje deskriptor osobní přání). Příslušnost k jednotlivým shlukům se ukázala jako nezávislá na proměnných věk, dosažené vzdělání a sebeuposouzení na škále normality (tedy příslušnost ke shluku nezávisí na tom, do jaké míry respondent sám sebe popisuje jako normálního, resp. nenormálního). U proměnné pohlaví a obor se ukázal vzájemný vztah: *typ neporušený* a *typ zakotvený* typičtěji užívány muži a IT specialisty, *typ nevybočující* a *typ na budoucnost orientovaný* jsou typič-

tější pro ženy a obor pedagogika. Připustíme-li, že ve výzkumném souboru bylo nerovnoměrně rozloženo pohlaví respondentů (mezi pedagogy převládají ženy, mezi IT specialisty naopak muži), pak můžeme vliv profese považovat za diskutabilní. Zůstaneme-li u potvrzených rozdílů, pak z výsledků je zřejmé, že muži/informatici jsou ve svém pojetí normality podstatně pragmatictější, hlavní markantou jejich vnímání normality je buď fyzický vzhled a jeho fyziologické koreláty (normální člověk je na první pohled fyzicky v pořádku, má dvě ruce, dvě nohy, hlavu, průměrnou výšku, střední váhu, potřebuje jíst, spát, milovat = *typ neporušený*), anebo zakotvenost v realitě s vazbou na aktivity tělesné (je v nějakém oboru kompetentní, většinou ve smyslu zručnosti) nebo mentální (normální člověk zastává ideologii, která nesměřuje k žádnému z extrémů, ať už jde o ideologii politickou, náboženskou či jinou = *typ zakotvený*). Pro ženy/pedagogy je u první skupiny respondentů podmínka fyzické a fyziologické normalnosti (tělo a jeho funkce bez patologie) doplněna požadavkem na slušnost (normální člověk se projevuje slušně, slušně se obléká, slušně se chová, když někam vejde, pozdraví, když něco dostane, poděkuje, když může, pomůže, s druhými lidmi jedná tak, aby se přinejmenším necítili špatně, nechvástá se, neuráží a jak říká Guth-Jarkovský (1992, s. 137): „Slušnost je blahovolné a dobrotivé smýšlení člověka vždy hotového k jistým obětem a jistému sebezapření, jehož vyžaduje život společenský vůči spolubližním.“ = *typ nevybočující*), u druhé skupiny je jednoznačným markrem normality pozitivně laděná vazba na budoucnost (normální člověk má nějaká osobní přání, po něčem touží, o něčem sní, má v životě něco, za čím by chtěl jít, čeho by chtěl dosáhnout, byť se nejedná o cíle celospolečenské hodnoty typu stát se hvězdou televizního seriálu nebo získat Nobelovu cenu, jedná se o „malé“ lidské cíle, které motivují člověka ubírat se životem stále vpřed = *typ na budoucnost orientovaný*). Zdá se tedy, že při hodnocení normality se muži/informatici více orientují na indicie spojené s fungováním jednotlivce v realitě každodenního života (je fyzicky v pořádku, něco umí a ve svých postojích netrpí zvláštními úlety), zatímco ženy/pedagogové mají své pojetí více spojeno s hodnotami, ať už sociálními (normální člověk se adaptoval na podmínky ve společnosti a chová se slušně), nebo individuálními (vnímají život jako celek, který má nějaký směr, nějaký cíl).

Cíl 4: Analýza profesních rozdílů odhalila průkazně vyšší popularitu i váhu u položek *přátelé*, *osobní přání*, *sociální normy a vzdělání* u skupiny pedagogů, vyšší váhu kladou navíc pedagogové na deskriptor *altruismus*. Především poslední položka – *vzdělání* – byla mezi pedagogy populárnější jak v explicitním,

tak v implicitně získaném souboru deskriptorů. Lze logicky očekávat, že lidé, kteří svůj profesní život svázali se vzděláváním ve všech jeho formách, budou mít ke vzdělání pozitivnější vztah a budou jej považovat za běžnou součást normálního života, a tedy *vzdělání* u nich bude hrát významnou roli jako deskriptor normality. Pokud přijmeme předpoklad, že profese pedagoga je obecně spojena s většími požadavky na vlastnosti související se sociální inteligencí, jako komunikativnost, empatie, afiliace a podobně nežli u specialistů na informační technologie, pak i další uvedené vlastnosti jsou logickým odrazem profesní specifčnosti pedagogů (a nepochybně i obecně pomáhajících profesí).

5 Závěr

Normalita je pojem široký a obecný, při pokusech o konkretizaci, ať akademických či subjektivních, máme tendenci upřednostňovat jeden z rysů normality. V akademických teoriích je to především hledisko matematické (počet), medicínské (zdraví), sociální (společenská pravidla), etické (ideál). V subjektivních teoriích jsou lidé mnohem konkrétnější a normalita je vázána většinou na jednu dominantní vlastnost – normální jsou jedinci bez zjevných abnormit (typ neporušený), zruční a se světonázorem bez extrémů (typ zakotvený), slušní (typ nevybočující) a mající nějaká osobní přání (typ na budoucnost orientovaný). Muži jsou přitom v pojmání normality praktičtější orientovaní (typičtější jsou pro ně první dva zmíněné typy), ženy uplatňují více své sociální citění a emocionalitu (přednost dávají posledním dvěma zmíněným typům). Specifikum v pojetí normality u pedagogů a pedagožek je vyzdvihování vzdělání, které takřka neodmyslitelně patří k jejich implicitním konstruktům normality. Tato zjištění mají nejen teoretický význam, ale též praktické souvislosti. O implicitních teoriích je známo, že mimoděk ovlivňují rozhodování a chování, a to především v situacích, kde není možné plánování. Takových situací je v pedagogickém procesu nesčetně. Uvědomění si, co ve skutečnosti u „mne“ rozhoduje o tom, koho a proč považuji za normálního a koho nikoli, může být podnětem pro odhalení dalších subjektivních teorií i zdrojem pro sebereflexi učitelů, odhalení subjektivních teorií normality pak může pedagogickým pracovníkům napomoci v porozumění vlastním reakcím (citovým i v oblasti chování) v sociálních interakcích, v komunikaci s žáky, rodiči, kolegy či v soukromí a v neposlední řadě v posílení nezaujatosti při hodnocení druhých i sebe sama. My toto téma zpracováváme s učiteli v rámci seminářů v předmětu Sociální komunikace. A Vy?

Literatura

- CAMERON, L. Metaphors in the learning of science: A discourse focus. *British Educational Research Journal*, 2002, roč. 28, č. 5, s. 673–688.
- CÍGER, J. *Logika a norma osobnosti*. Martin: Osveta, 1984.
- FEYERABEND, P. K. *Tři dialogy o vědě*. Praha: Vesmír, 1999.
- FLOSS, P. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: FIN, 1995.
- FOUCAULT, M. *The archaeology of knowledge*. Translated from the French by A. M. Sheridan Smith. London: Tavistock Publications, 1972.
- FURNHAM, A. *Lay Theories: Everyday Understandings of Problems in the Social Sciences (International Series in Experimental Social Psychology)*. New York: Pergamon, 1988.
- FURNHAM, A. *Personality and Intelligence at Work: Exploring and Explaining Individual Differences at Work*. New York: Routledge, 2008.
- GROEBEN, N., SCHEELE, B. Dialogue-Hermeneutic Method and the “Research Program Subjective Theories”. *Forum: Qualitative Social Research* [On-line Journal], 2001, roč. 2, č. 1. Dostupné na <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm>.
- GUTH-JAROVSKÝ, J. S. *Společenský katechismus*. Praha: Československý spisovatel, 1992.
- HÁJEK, M. Pojem normality v tisku a běžném hovoru – vývoj, sémantika a sociologické aspekty. In KABELE, J., POTŮČEK, M., PRÁZOVÁ, I., VESELÝ, A. (ed.) *Rozvoj české společnosti v Evropské unii, 1*. Praha: MatfyzPress, 2004.
- HAVIGEROVÁ, J. M., HAVIGER, J. Research methods of implicit theories on normality. *Media4u Magazine*, 2009, č. 3, s. 3–10.
- HAVIGEROVÁ, J. M., HAVIGER, J. Využití testu repertoárových mřížek pro získání subjektivních deskriptorů normality. In HUMPOLÍČEK, P., SVOBODA, M., BLATNÝ, M. (ed.) *Sociální procesy a osobnost 2009. Sborník příspěvků*. Brno: MSD, 2009.
- HOLÍKOVÁ, I. *Očima ženy: Jaký je ideální muž?* [online] [cit. 20. 8. 2007]. Dostupné na <http://bleskove.aktualne.centrum.cz/celebrity/clanek.phtml?redirected=1&id=585542>.
- JANÍK, T. Subjektivní teorie učitelů a možnosti jejich výzkumu. In *Sociální a kulturní souvislosti výchovy a vzdělávání: 11. výroční mezinárodní konference ČAPV: Sborník referátů [CD-ROM]*. Brno: Paido, 2003.
- KELLY, G. A. *The psychology of personal constructs*. New York: W. W. Norton & company, 1953.
- KOHOUTEK, R. *Úvod do psychologie – normalita a abnormalita psychiky a osobnosti*. Brno: MU, 2005.
- LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006.
- NEUMANN, K. Quantitative and qualitative approaches in educational research – problems and examples of controlled understanding through interpretive methods. *International Review of Education*, 1987, roč. 33, č. 2, s. 159–170.
- MERTON, R. K., LOWENTHAL, M. F., KENDALL, P. L. *Focused interview: A Manual of Problems and Procedures*. New York: Free Press, 1990.
- OFFER, D., SABSHIN, M. *Normality: Theoretical and Clinical Concepts of Mental Health*. NY: Basic Books, 1974.

- SEDLÁKOVÁ, M. Folková psychologie: její předmět, funkce a vztah k vědecké psychologii. *Československá psychologie*, 2000, roč. 44, č. 5, s. 451–470.
- STERNBERG, R. J. Implicit theories of intelligence, creativity, and wisdom. *Journal of Personality & Social Psychology*, 1985, roč. 49, č. 3, s. 607–627.
- STUHLÍKOVÁ, I. Psychologické aspekty vzdělávání učitelů 1. stupně. In JANDOVÁ, R. (ed.). *Příprava učitelů a aktuální proměny v základním vzdělávání*. České Budějovice: PedF JČU, 2005, s. 14 až 19.
- THAGARD, P. *Úvod do kognitivní vědy – Mysl a myšlení*. Praha: Portál, 2001.
- TRETOUT, P. *Choosing career in the helping professions. Revised edition*. New York: The Rosen Publishing Group, 1999.
- VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha: ISV, 1997.

Autoři

PhDr. Jana Marie Havigerová, Ph.D., Ústav primární a preprimární edukace, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: jana.havigerova@uhk.cz

Mgr. Jiří Haviger, Katedra informatiky a kvantitativních metod, Fakulta informatiky a managementu Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: jiri.haviger@uhk.cz

Educators, IT specialists and implicit descriptors for normality

Abstract: The paper presents information on the results of research into implicit theories of normality developed by teachers. This research was carried out within the project of implicit theory of normality among helping professions (GA406/07/1397). The paper presents findings on implicit concepts of normality obtained from the analyses of repertory grid method and the focus group. We found and analysed both the structure and content of implicit theories developed by teachers and compared them with a group of IT specialists.

Key words: normality, implicit theory, educator, focus groups, REP test